

ÉLŐ NYELV

Nyelvünk megtartó erő*

Tisztelt Polgármester Úr! Tisztelt Igazgató Úr! Kedves Kollégák! Kedves Diákok! Hölgyeim és Uraim!

1. 42. alkalommal jöttünk össze itt, Győrben, ebben a szép és állandóan gyarapodó városban, hogy a Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd verseny keretében hitet tegyünk anyanyelvünk és benne a helyes, valamint szép kiejtés mellett. Közeledünk tehát a fél évszázad felé. Mennyi akarást, mennyi nemes törekvést rejt ez a versenyek életében már hosszúnak mondható idő! És mindez felértékelődik napjainkban, amikor – legyünk őszinték! – minden téren a korábbi értékek felszámolásának vagyunk a tanúi. E versenyek évenkénti megtartása lelkes és felelős tanárainknak, a családban és iskolában jól nevelt diákjainknak köszönhető. Csak azt kívánhatjuk ezúttal is, hogy elődeinket követve maradjon meg az eddigi lelkesedés az elkövetkező – egyelőre nehéznek látszó – időben is, mindannyiunk, anyanyelvünk, nemzetünk javára.

* A Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd verseny értékelése, Győr, 2007. ápr. 22.

Mielőtt mostani versenyünk eredményeiről, esetleges hiányosságairól szólnék, engedtessek meg, hogy kialakult szokásunkhoz híven előbb felvessek és egy kissé körüljárjak egy olyan kérdést, amely nyelvünket közelről érinti, amely egyszerre tudományos és gyakorlati, és amely tanulságos lehet mindenki számára.

2. Nyelvünk megtartó erejéről szeretnék röviden szólni, közelebből arról, hogy tragédiákkal teli történelmünk során hogyan segítette nyelvünk az újrakezdést, az eredményes továbbhaladást.

Induljunk ki abból, hogy a nyelv, megjelenési formájában rendszerint az anyanyelv legfőbb jellemzője a nemzetnek. Alapja ugyanis az illető nép lelki világát tükröző, sajátos gondolkodásmódnak; összeköti a nemzet tagjait; biztosítja érintkezésüket; több vonatkozásban megjeleníti a nemzet kultúráját, és saját fejlődésével – mindenekelőtt legmagasabb szintű formájával: a szépirodalommal – hozzájárul a szellemi és gazdasági élet előbbre lépéséhez, valamint a megmaradáshoz nélkülözhetetlen nemzet tudat létrejöttéhez és megfelelő szinten tartásához. Márai Sándor mindezt így fogalmazta meg: „Az »ország«, a nép még nem a »haza«. A tényekből – az országból, a népből – akkor lesz csak »haza«, ha az anyanyelv nevet ad a tényeknek! Nincs más haza, csak az anyanyelv.” (Napló 1968–1975.)

Egy kissé részletesebben utalhatunk még a következőkre az anyanyelvvel kapcsolatban. Egy amerikai antropológus egyenesen azt írja, hogy „mindnyájan anyanyelvünk foglyai vagyunk”. Majd mindezt meg is magyarázza: „a nyelv több, mint a gondolatközlés eszköze, fontos szerepet játszik a gondolat megformálásában”. Aztán így folytatja: „az ember oly módon érzékeli az őt körülvevő világot, ahogyan azt anyanyelve már eleve – mai kifejezéssel – beprogramozta számára.” Valóban elmondhatjuk: kisgyermek korunkban anyanyelvünk révén vesszük birtokba a világot, éppen a korábbi megnevezések segítségével, és ugyanilyen úton-módon sajátítjuk el a különböző gondolat- és érzéskifejező módokat. Hogy az anyanyelv gondolkodásunknak az alapja, azt sok minden jelzi. Legszembetűnőbben a szólások lefordíthatatlansága. A ’nagyon mélyen alszik’ jelentésű *alszik, mint a bunda* szó-láshasonlat például ilyen formában szinte csak nálunk jöhetett létre, és lefordíthatatlan. Hiszen – mint kitűnő szóláskutatónk, O. NAGY GÁBOR kifejtette – a bunda a parasztemberek életében igen fontos szerepet töltött be. Nemcsak a hideg, az eső, a vihar és a hó ellen védett, hanem derékaljul, takaróul és asztalként is szolgált. Gyakran látták hát hosszában leterítve, és ha a nyakrészéhez a kalapot, a sapkát is odatették, egyenesen alvó emberként hatott. A szólás finn megfelelőjében (*hän nukkuu kuin tukki*) az alvó ember már fatönkhöz hasonlít, nyilván mert a finn embereket erdők és a levágott fák után ott maradt fatönkök vették körül. A francia megfelelőben meg ’facipó’, a németben többek között ’mormota’, az oroszban ’halott, leült ember’ szerepel az alvás mélységének érzékeltetésére. Az anyanyelv külön státusza mellett szól az is, hogy nyelvenként más-más szemlélet érvényesül például a rokonságnevek rendszerében. A magyarban beszélünk valakinek az öccséről, a bátyjáról, illetve a húgáról és a néniéről, a németben viszont ugyanezeket csak körülírással fejezhetik ki. És még sorolhatnánk a bizonyítékokat.

Az eddigieknek megfelelően mondja Dobos László, kitűnő felvidéki írónk immár költői eszközkel, hogy „Az anyanyelv ezerarcú gazdagság, a nyelv minden szava a lélek forrásvidékeihez vezet”. És még hozzátehetjük, hogy az anyanyelv integráló erő az életnek és benne a tudományoknak egyre differenciáltabbá váló világában, továbbá közvetítő közeg az idegen nyelvek elsajátításában is. Ismét Márai Sándort idézem: „engem soha nem érdekelt semmi más, csak a magyar nyelv és annak felső fokú teljessége, a magyar irodalom... Ez a nyelv és ez az irodalom nekem a teljes értékű életet jelentette, mert csak ezen a nyelven tudom elmondani, amit mondani akarok. (És csak ezen a nyelven tudom elhallgatni, amiről hallgatni akarok.) Mert csak akkor és addig vagyok »én«, amíg magyarul tudom megfogalmazni, amit gondolok...” (Föld! Föld!)

3. Ennek a nyelvnek, anyanyelvünk megtartó erejének nem kis része volt abban, hogy szinte csodálatos módon túléltük az ezeréves történelmünk során bekövetkezett három nagy traumát is.

Ismeretes, hogy a honfoglalás kori csaknem félmilliónyi magyarság Mátyás király idejében négy és fél, öt millióra szaporodott, és többek között európai híru reneszánsz kultúrát hozott létre. Ez azt is mutatja, hogy a tatárdúlást a XIII. század közepe előtt viszonylag hamar kiheverte az ország. A XVI. században azonban elkövetkezett életében az első igazán nagy trauma: a százötven éves török uralom. A délvidéki, az alföldi és a kelet-dunántúli magyarság pusztult – sok helyütt, például a Szerémségben, Dél-Baranyában, a Bánát és Bácska jelentős részében szinte teljesen kipusztult –, de az élni akarás és végső soron anyanyelvünk győzedelmeskedett: a XVI–XVII. században terjedt például a reformáció, a prédikátorok terjesztették az immár magyar nyelvű kultúrát. 1590-ben létrejött a költői erejű Károli-biblia, amelynek költőiségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a katolikus Babits Mihály „Jónás könyve” című, több szempontból kivételes alkotásához ezt használta fel, és nem az 1626-os megjelenésű Káldi György-féle katolikus bibliát. Aztán Szenci Molnár Albert éppen 400 évvel ezelőtt adta ki zsoltáros könyvét, a Psalterium Ungaricumot, amely szintén népszerű lett a reformátusok és más felekezetek körében. Továbbá egymás után alakultak meg a református kollégiumok: Debrecenben, Sárospatakon, Pápán és Erdélyben Gyulafehérvárott, majd Nagenyeden. De arról se feledkezzünk meg, hogy míg a balkáni népek tömegei mohamedánná váltak, Magyarország megmaradt a régi, illetve az új hit mellett. Közben Erdélyben – mindenekelőtt Bethlen Gábor uralkodása alatt – magyar nyelvű kultúra virágzott, mind az iskoláztatásban, mind a jogalkotásban, és a gyulafehérvári főiskolán olyan híres német professzorok tanítottak, mint Martin Opitz barokk lírikus, Bisterfeld, Alsted, Piscator. Aztán a törökök kiűzése után a XVII. és XVIII. században épültek tovább a barokk templomok, és Pázmány Péter bihari nyelvjáráson alapuló sajátos stílusával járult hozzá a magyar irodalmi nyelv kialakulásához.

A második traumát az 1848–1849-es szabadságharc elvesztése következtében szenvedte el a magyar nép – ahogy Tompa Mihály megénekelte „A gólyához” és „A madár, fiaihoz” című versében. De jött a kiegyezés, és a XIX. század második felében az első világháború kitöréséig hazánk olyan gazdasági és szellemi – benne nyelvi – fejlődést produkált, mint kevés európai ország. Gondoljunk a folyók szabályozására, a vasút- és közútépítésre, Budapest csaknem egymillió nagyvárossá fejlődésére, a szépirodalom, a sajtó és a színházi élet magas színvonalára és így tovább. Hogy csak egy jellemző tényrt említsek, a XIX–XX. század fordulójára körül nálunk több újság látott napvilágot, mint például Bécsben.

És aztán jött 1920-ban a máig feldolgozatlan – és talán soha fel nem dolgozható – harmadik legnagyobb trauma: Trianon. Mégis, minden baj ellenére Klebelsberg kultuszminiszter – hogy talán a legfontosabbat említsem – a húszas években új iskolákat, köztük nagy számban tanyasiakat, továbbá külföldön magyar kollégiumokat alapított. És most már a magam tapasztalataira is támaszkodva: nem volt dislexia, discalculia, hiperaktív gyerek meg éppen nem, de mindenki megtanult – főként az első és második elemiben – írni, olvasni, számolni. A gimnáziumok és a polgári iskolák – igaz, sokkal kevesebb volt belőlük – magas színvonalat képviseltek, és hogy mit adott például az Eötvös Kollégium, mai eszünkkel el se lehet képzelni...

4. Összefoglalva elmondhatjuk: az, hogy anyanyelvünk mindig korszerű műveltség hordozója, európai színvonalú szépirodalom megjelenítője és valós nemzeti tudat biztosítója volt, mindenekelőtt színes, változatos hangzásával, tömörségével, képszerűségével, hajlékony mondat szerkezetével és különösen több irányú rugalmasságával magyarázható.

5. És most már itt az ideje, hogy rátérjünk a verseny általános értékelésére. Természetesen részletes értékelésről ezúttal nem lehet szó, ezt ugyanis megtettük a felkészítő tanárokkal és versenyzőkkel tegnap délután. Tehát csupán néhány pozitívumot és a jövőben kijavítandó jelenséget sorolok fel.

Kezdem azzal, hogy valójában minden évben előbbre lépünk, jóllehet a diákság változik, és – hála Istennek – mindig újabb és újabb tanárok lépnek közénk.

Pozitívumok: a) Szinte nincs már gondunk a hangképzéssel. Legfeljebb az *s*, *z*, *sz* kisebb mérvű pószje ejtésével találkozunk. – b) Aztán hasonlóan nagyon megritkult az „éneklés”, a szólam- és mon-

datvégek felkapása. – c) Úgyszintén a patetikus hangnem, a szinte átszellemült ejtésmód. – d) Még fontosabb, hogy az idén még többször találkoztunk természetes hanghordozással, mindenekelőtt a kötelező szöveg felolvasásában. – e) És a szöveg egyre inkább kezd valódi szöveg lenni, azaz nem mondatokra tördelt felolvasás. – f) Annak külön örültünk, hogy a kötelező szöveg felolvasását a vártnál sokkal természetesebben, jobban oldották meg diákjaink. – g) Az is öröndetes, hogy amit a francia explication de texte-ről már többször mondtam, hatott tanárainkra. Tudniillik az volt a benyomásom, hogy a versenyzők a szabadon választott szöveget egészében és részleteiben értették. Enélkül ugyanis nincs értelmes felolvasás.

Néhány szó a szabadon választott szövegekről. Idevalók, változatosak, érdekesek és így hatások voltak. Szerepelt költőktől vett próza (Pilinszky, Márai, Csoóri), volt posztmodern is (Esterházy, Parti Nagy Lajos), aztán nyelvészeti jellegű (Bárczi Géza, Deme László, Szende Aladár és Jókai Annától is), volt aztán tréfás, humoros szöveg is (Tabi, Kornis Mihály, Czigány Lóránt). Egyébként a gimnazistáknál Kosztolányi vitte a pálmát hét szövegrészlettel, aztán Jókai Anna és Nemes Nagy Ágnes négygyel, Babits, Illyés kettővel és így tovább. De minden szöveg értéket képviselt.

A kötelező szöveg tisztelgés volt a verseny egyik megalapítójának, Z. Szabó László kedves barátomnak az emléke előtt. A logikusan felépített szöveg felolvasását a diákok általában jól, természetes hangnemben oldották meg.

És a negatívumok, a javítanivalók: a) A szövegnek mondatokra, szólamokra tördelése még mindig előfordul; sőt ennek a legrosszabb változata is: amikor a versenyző magasan kezdi a mondatot, aztán lejjebb száll, és a mondat vége már alig hallatszik, majd jön a „nagy” szünet. – b) Továbbra is baj van az írásjelekkel: a pontosvessző, a kettőspont, a gondolatjel, a zárójel, az idézőjel visszaadásával. – c) Végül szövegtévesztéssel nem sokszor találkoztunk, de annyinak sem szabad előfordulnia.

6. Értékelésemet még egyszer a köszönet szavával zárom. Köszönet a Kazinczy Gimnázium igazgatójának, tanárainak, Győr városának és mindenkinek, akinek része volt abban, hogy ezúttal is kellemes körülmények között bonyolíthattuk le a versenyt.

Folytassuk tovább ezt a nemes versengést! Találkozzunk hasonló célból egy év múlva is itt, Győr városában!

SZATHMÁRI ISTVÁN